

ВАРДАРСКИ ЗБОРНИК

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE INTERDEPARTEMENTAL RECUEIL DE VARDAR

DE VARDAR RECUEIL

9

REDACTEUR VLADIMIR STOJANČEVIĆ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
МЕЂУОДЕЉЕЊСКИ ВАРДАРСКИ ОДБОР

ВАРДАРСКИ ЗБОРНИК

9

УРЕДНИК ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

БЕОГРАД 2012

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИОНОГ ОДБОРА:

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

ВЛАДИМИР БОВАН

СЕКРЕТАР

ЉИЉАНА ПЕРОВИЋ

Примљено на IX скупку Одељења историјских наука, од 30. новембра 2011. године, на основу позитивних мишљења рецензената, посебно датих за сваки рад

АМБЛЕМ: НОВАЦ ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА

ИЗДАЈЕ:

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

© СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ 2012.

ISSN 1450-8486

КОРИЦЕ: НИКОЛА ДУДИЋ

ЛИКОВНИ ПРИКАЗ НОВЦА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА
НА V СТРАНИ: МЛАДЕН СРБИНОВИЋ

ЛЕКТОР: ЉИЉАНА МИЉКОВИЋ

КОРЕКТОР: РАТКА ПАВЛОВИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ШТАМПА: ШТАМПARIЈА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Владимир Стојанчевић</i>	Из српске историјске прошлости у Битољском вилаету на прелазу 19. у 20 век (Друштвено-политичке прилике)	1
<i>Vladimir Stojančević</i>	On Serbian Historical Past in Monastir Vilajet in Transition from 19 TH to 20 TH Century – Social and Political Circumstances	47
<i>Љиљана Алексић-Пејковић</i>	Покушаји оснивања српског новчаног завода у Скопљу до 1912. године	49
<i>Ljiljana Aleksić-Rejković</i>	The Attempts at Founding the Serbian Monetary Fund in Skoplje till 1912	80
<i>Славиша Недељковић</i>	Преглед организованог рада националне акције српске владе у Македонији и Старој Србији крајем 19. века	81
<i>Slaviša Nedeljković</i>	Survey of the Organised Work of the National Action of the Serbian Government in Macedonia and Old Serbia at the End of the 19 TH Century	92
<i>Миле Станић</i>	Предлог о отварању српских конзулата у Призрену и Велесу ..	93
<i>Mile Stanić</i>	Proposal on Opening the Serbian Consulates in Prizren and Veles	97
<i>Владимир Бован</i>	Сећања Јанићија Поповића на своје школске другове и колеге учитеље у Вардарској Македонији од 1905. до 1915. године	99
<i>Vladimir Bovan</i>	Memories of Janićije Popović of His School Friends and Teacher Colleagues in Vardarska Macedonia from 1905 TO 1915	111
<i>Зоран Т. Јовановић</i>	Скопско Народно позориште у ратним условима (1914–1915)	113
<i>Zoran T. Jovanović</i>	Skoplje National Theatre in War Conditions (1914–1915)	139
<i>Зоран Живковић Христић</i>	Ђачка литерарна дружина „Дојчин” у Солуну и Скопљу, од 1903. до 1912. (Етнографска грађа у заоставштини Милоша Ивковића, I)	141
<i>Zoran Živković Hristić</i>	Literary School Club “Dojčin“ in Thessalonica and Skoplje 1903–1912	187

<i>Стјаниша Војиновић</i>	Коста Абрашевић, први пролетерски песник	189
<i>Staniša Vojinović</i>	Kosta Abrašević, the First Proletarian Poet	204
<i>Ђорђе Перућ</i>	Историја и народна традиција у двама старосрбијанским песмама из „Руковети” Стевана Мокрањца (Посвећено академику Владимиру Стојанчевићу)	205
<i>Djordje Perić</i>	History and the National Tradition in Two Old Serbian Songs from Stevan Mokranjac’s <i>Rukoveti</i>	225
<i>Драгиша И. Кецојевић</i>	Државна народна школа „Карађорђе” у колонијалном селу Карађорђевац 1922–1941, Други део	227
<i>Dragiša I. Kecojević</i>	State National School “Karadjordje” in the Colonized Village of Karadjordjevac 1922–1941, Part II	251
<i>Драгиша И. Кецојевић</i>	Земљотрес у Јужној Србији 1931. године	253
<i>Dragiša I. Kecojević</i>	The Earthquake in Southern Serbia in 1931.....	270
<i>Владимир Стојанчевић</i>	О Стевану Симићу и његовим успоменама	273
<i>Vladimir Stojančević</i>	About Stevan Simić and His Memories.....	301
<i>Стеван Симић</i>	Моји списи објављени у појединим часописима, алманасима и сличним издањима у Цариграду, Солуну, Крфу, Скопљу, Сарајеву, Београду Библиографски подаци	303
<i>Stevan Simić</i>	My Works Published in Magazines, Almanachs and Similar Publications in Carigrad, Thessalonica, Corfu, Skoplje, Sarajevo, Belgrade Bibliographical Data	307

ПОКУШАЈИ ОСНИВАЊА СРПСКОГ НОВЧАНОГ ЗАВОДА У СКОПЉУ ДО 1912. ГОДИНЕ

ЉИЉАНА АЛЕКСИЋ-ПЕЈКОВИЋ

Према радовима домаће историографије о привредним кретањима у српским областима под Турском у периоду преображаја привреде у новчану, крајем XIX и поч. XX века, почетак банкарства међу тамошњим српским привредницима успешније се развијао на Косову и у западним крајевима Старе Србије, док слични покушаји у Скопљу нису успевали. Пошто су они у тим делима приказани, овде ће се, на основу докумената Министарства иностраних дела Србије, осветлити, у виду прилога, напори у том правцу под младотурским режимом.¹

* * *

Са изградњом железница Ниш – Солун и Скопље – Митровица, када тзв. солунску привредну пенетрацију у Македонију и Стару Србију постепено замењује тзв. скопска епоха, са све већим израстањем Скопља као новог пословног центра, запажају се у српском привредном слоју струје за еманципацијом, не само у националном већ и у привредном погледу. Највише се патило од недостатка кредита, јер су услуге страних банака у Солуну и једине турске, Зираат банке, биле доступне само страним привредницима и муслиманима, док оснивање приватних новчаних фондова на националној основи турске власти нису дозвољавале. Пошто је зеленашење, са каматама које су ишле и до 400 на сто годишње, убрзано упропашћивало оно

¹ У овом раду непосредно су коришћени: Гавриловић М. Р., *Развиџак банкарства и привреде у Јужној Србији*, Скопље 1931; исти, *Привреда Јужне Србије*, Скопље 1933; *Народна банка 1884–1934*, Београд 1934; Чемериќић М., *Трговина, занатлиство, индустрија, кредитне установе од 1875. до 1937*, Споменница двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937, Скопље 1937; Д. Зографски, *Формише и организације за кредитниот систем во Македонија кон крајот на турскошо владење*, Годишник на Економскиот факултет, VII, Скопје 1960; Лј. Доклестић, *О кредитном систему и Македонији и XIX ст. и на почетку XX столјећа*, *Историјски зборник XVIII*, Загреб 1965; Ђорђевић Димитрије, *Царински райи Аустро-Угарске и Србије 1906–1910*, Београд 1962, 572–574; Богумил Храбак, *Почеци банкарства на Косову*, *Историјски гласник*, 1–2, Београд 1982, *Историја српског народа* VI/1, Београд 1983; *Документи о сивојној полицији Краљевине Србије 1903–1914*. Књ. II, св. 2, 3, 4; књ. IV, св. 3/ I–II (даље: *Документи*).

Архив Србије, Министарство иностраних дела Србије (МИД), Просветно-политичко одељење (ППО), 1911, Б – ред 290, 3 – ред 289, Ф – 48.

мало српских привредних предузетника што их је било, приступило се једино могућем облику, тајним црквеним фондовима. Од првога, основаног у Призрену 1901, проширују се, под окриљем и са именима цркава у већим варошима и по узору на сличне заводе у Србији и на друге крајеве.² Нов уставни поредак, успостављен младотурском револуцијом, јула месеца 1908. године, није, поред тренутног политичког бољитка, доспео да шире захвати и привредну сферу, јер је револуцији, већ почетком октобра, уследила анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, са оштром међународном кризом и могућим нападом ове силе на Србију. Тек пошто је између Турске и Аустро-Угарске питање анексије решено новчаном накнадом за обе области, могло се у Турској приступити прилагођавању новим условима уставног режима. Међу њима је било и олакшано оснивање новчаних завода и акционарских друштава.

У интензивним припремама за прве парламентарне изборе у Турској одржана је у Скопљу, у другој половини фебруара (3/16–11/24. 1909) вилајетска скупштина српског народа у Косовском вилајету, којој је присуствовало 9 српских посланика. Том приликом позвани су на посебан састанак виђенији српски трговци из других вароши, укупно око 25. Сви су се појединачно изјаснили да је неопходно приступити оснивању једног српског новчаног завода у Скопљу, и изразили спремност да се свим силама заузму да се та замисао и оствари. Да би се убрзао рад и избегло дуго чекање на царску ираду за одобрење, решено је да то најпре буде командитно друштво, па тек онда да се тражи дозвола за његово претварање у анонимно акционарско друштво, у коме би својим уделом учествовало што више тамошњег српског света. За командитно друштво какво се желело, са 400.000 дин. основног капитала, подељеног у два кола, требало је наћи неколико јачих трговаца који би својом имовином јамчили за његово пословање. Стога је, такође једногласно, било одлучено да међу командитима буде неко из веома угледне и имућне српске трговачке породице Борисављевића из пљеваљског и сјеничког санџака.³

Алекса Борисављевић, трговац у Прибоју, доста се устезао, а и аустро-српска криза изазвана анексијом, била је, како је изгледало, на прагу ратног разрешавања. Чим је криза завршена са познатом изјавом српске владе да анексијом нису повређени њени интереси, дошли су скопски конзул Балугџић и Борисављевић у Београд, где се, заједно с начелником МИД-а М. Спалајковићем, разговарало о условима његовог учешћа и сондирао терен код министра привреде Ј. Продановића и код Београдске задруге.⁴ Концептом, писаним руком конзула Балугџића, а који је накнадно, својим потписом и

2 Чемерицић М., *н. г.*, 695–698.

3 Скопље 1/14. IV 1909, ППБр. 281, примљ. 6/19. IV 1909, ППБр. 1347. Архив Србије, МИД, ППО, 1911, Б – ред 290. Сви документи о новчаном заводу у Скопљу који су овде коришћени сакупљени су у овом досијеу, Б – 290, па се сигнатура неће понављати. О породици Борисављевић у Новој Вароши, Пљевљима и Прибоју в. Суботић Војислав, *Казивања Борисављевића*, Нова Варош 1995.

4 Алекса Борисављевић министру иностр. дела, Београд 8/21. X 1909, б. б.

својеручно забележеним датумом (25.III/7.IV 1909) потврдио министар Миловановић, предвиђало се следеће: пошто је за привредне послове у Скопљу требало да се А. Борисављевић пресели из Прибоја у Скопље, Министарство иностраних дела обавезује се да му се, на име накнаде за напуштање куће и радње у Прибоју, издаје по 1200 дин. тромесечно; А. Борисављевић се обавезује да организује банкарско – комисиону радњу у Скопљу и да њом руководи по правилима која ће се прописати за командиторе и колектив те радње, која ће се у најкраћем року имати да претвори у анонимно акционарско друштво, чијим ће пословима управљати А. Борисављевић; обавеза МИД-а траје 10 година од дана позивања А. Борисављевића за ове, или према приликама, сличне послове, а престаје ако би њему исту суму, сем прихода на уложени капитал, дивиденде и тантијеме, само Друштво загарантовало. Накнаду од 1200 дин. тромесечно А. Борисављевић ће уживати и у случају болести, неопходног одсуства или затвора, у који би допао као Србин. У случају његове смрти, пре истека рока од 10 година, његовој жени би се издавало 600 дин. тромесечно, до утврђеног рока. Он, са своје стране, даје реч да ће за корисне српске установе тестаментом завештати бар 50.000 динара.⁵

Пошто су овим, како је сматрао конзул Балугџић, биле отклоњене сметње да А. Борисављевић буде на челу новог новчаног завода, учесници скупа су накнадно својим потписима дали сагласност да се приступи изradi Правила будућег друштва, као што су била за Друштво Патрновић у Солуну. Захтеву конзула да се код Народне банке или Београдске задруге издејствује одсуство за једног чиновника који би дошао у Скопље и заједно са једним тамошњим адвокатом изradiо Правила, Министарство иностраних дела (МИД) се одмах одазвало и обратило Београдској задрузи.⁶

Београдска задруга, која је с доста тешкоћа успела да у Скопљу отвори своју филијалу са пословима осигурања, свесрдно се одазвала да помогне целу ствар. Али је скренула пажњу да би било неупутно одмах приступити изradiи Правила, пре него што се посебним уговором између свих командитора, тј. ортака који јамче само за уложени капитал, или бар оних главних и који би руководили заводом, не регулише њихов однос према новом заводу и учествовању и руковођењу његовим пословима. Посебно се, без личног суделовања или бар претходног договора с А. Борисављевићем у погледу најбитнијих питања, уговор уопште не би ни могао правити. Задруга је стога предлагала да се то уради заједно с њим у Београду или Скопљу, па тек пошто се утврде сви важни основи, да се ради даље, нарочито у погледу саображавања турским законима; у противном, крајњи циљ би могао да се не постигне и ако се Правила изrade.⁷

Конзулат у Скопљу се сложио. Пошто је Борисављевић желео да му позив дође преко Народне банке Србије, МИД је затражио да га она телеграфски позове у Београд, како би се ствар са новчаним

⁵ Београд 25. III / 7. IV 1909, завед. 8/21. XI 1910.

⁶ Исто као нап. 3 и полеђина.

⁷ Београдска задруга Министарству иностр. дела, Београд 10/23. IV 1909, Бр. 2937, примљ. 11/24. IV 1909, ППБр. 1422.

заводом у Скопљу што пре увела у живот.⁸ У међувремену се ипак приступило изради Правила.

У октобру се, на позив Главног одбора Српске народне организације у Скопљу, састало, како се нови генерални конзул изразио, „једва шеснаест трговаца Срба“ из разних крајева скопљанске и рашко-призренске епархије. Од 15/28. септембра до 5/18. октобра боравио је тамо и А. Борисављевић. После дводневног већања и приватних преговора како да се оснује српски новчани завод, одлучено је: да се ипак прими израђени пројекат Правила; друштво би било командитно на акције, трајало би 5 година и носило фирму „Борисављевић, Богојевић и Комп“; капитал би био 200.000 д. подељених на 200 акција од по 100 дин. Другог дана заседања уписано је 450 акција; 250 уписали су Борисављевић и браћа, 50 В. Богојевић, а остатак разни фондови и трговци. Позиви за упис акција одмах су послати у трговачке вароши у Старој Србији и Македонији. Од тог уписа зависило је хоће ли се уопште цела ствар остварити, јер је било потребно најмање 1200 уписаних акција, од тога одмах 1000, иначе друштво не би могло да се конституише. Рок за упис био је одређен за 1/14. новембар; ако би резултат био повољан, одмах би се у току новембра приступило и уплати уписаних акција.⁹ Треба-ло је журити јер, док је сва српска трговина према Качанику била у рукама Србијиних националних такмаца, а са самом Србијом готово сва у рукама оних који нису Срби, дотле су Бугари, Турци, Грци и Јевреји жустро удруживали своје капитале, како би сву трговину и привреду узели у своје руке. Један српски новчани завод на солидној основи и са одговарајућим човеком, био је преко потребан, али таквог човека у скопској епархији није било. Па пошто је и према процени новог генералног конзула Ј. Јовановића, то могао бити само А. Борисављевић, богат, добар Србин и чувен трговац, турски поданик, то је конзул инсистирао да Министарство све учини да Борисављевића придобије за ту ствар и он дође у Скопље.¹⁰

Борисављевић је, после Скопља, боравио у Београду, где је наишао на веома повољан пријем у Београдској задрузи, која је обећала да ће отворити кредит од 200.000 д., као и да ће све своје послове у Скопљу уступити новом заводу. И други заводи су такође обећали своју помоћ. Он је, међутим, оценивши у Скопљу стварне могућности за тај подухват, тражио да и Народна банка Србије учествује уписом акција и кредитом, ако се у почетку не би уписом код Срба у Турској постигао потребан износ; да помогне око почетних послова и буде надзорник послова новог завода; да ову ствар часници Народне банке, гувернер Тихомир Ј. Марковић, Марко Стојановић и бив. директор Банке Бранко Божовић, реше заједно са министром Народне привреде.¹¹

8 МИД Привилегованој Народној банци Краљевине Србије, Београд 3/16. V 1909, ППБр. 2439.

9 Скопље 5/18. X 1909, ППБр. 1032, примљ. 7/20. X 1909, ППБр. 5068.

10 Исто.

11 На полеђини горњег извештаја, концепт од 16/29. X 1909. Писмо Борисављевића, в. нап. 4.

Министарство је, са своје стране, било спремно да учини све да А. Борисављевић буде на челу тога завода. Одмах су о свему обавештени сви конзулати и Посланство у Турској. Пошто им је подвучено колика би била корист од овог завода за привредни живот и трговину уопште српског живља у Турској, а посебно за јачање његових трговинских веза са Србијом, било им је наложено да код српског трговачког света, који се „не одзива у мери у којој би требао“, делују да се јаче заинтересује за српски новчани завод и да у већој мери уписује његове акције.¹² Рашко-призренски митрополит Нићифор такође се заложио да Народна банка подржи оснивање завода у Скопљу. По њему, та подршка, као и помоћ црквеним фондовима у Турској, није требало да буде поклон, већ позајмица, на личну гаранцију чланова њихових управних и надзорних одбора, или на основу црквених и општинских имања и прихода.¹³

Први резултати, по мишљењу конзула Ј. Јовановића, нису били онакви какве је требало очекивати. Додуше, и сама акција није била најбоље усклађена, на пр. Вилајетски одбор у Битољу уопште није добио никакав налог да дејствује међу Србима за упис акција.¹⁴ Скопски конзул морао је слати посебног човека у обилазак по реону Конзулата како би се упис вршио. Тим кораком се бар толико постигло да се могло видети на колико уписаних акција отприлике може да се рачуна, па да се на основу тога предвиди и учешће у уплати. Било је очито, да је такво путовање потребно обавити и у западним крајевима вилајета, те је МИД одмах у ту сврху одобрио затражени кредит од 1000 динара.¹⁵

Резултат свих ових напора био је, до краја децембра, уписаних три четвртине од укупног броја акција. А. Борисављевић је позван да дође у Скопље; приликом његовог проласка кроз Београд требало је коначно расправити питање о учешћу Народне банке, утврдити унутрашње устројство новог завода, његовог рада и обима послова, како би се приступило самој уплати акција. Конзул је био уверен да ће српски пословни свет, кад се увери да је ствар озбиљна и да ће тај завод, осим банкарских и комисионерских послова, помагати и општи привредни развој Срба, пожурити не само да упише, већ и да уплати свих 2000 акција.¹⁶ Да би се деловало на избеглице из Старе Србије у Србији, из Скопља је упућен у Београд и проф. Глиша Елезовић, како би утицао и на културне установе у Београду,

12 Београд [?? 14/27. X] 1909, ППБр. 5068, експ. 16/29. X 1909. Кад се показало да и додатни упис не иде како се очекивало, МИД је затражио да они предложе како да се српски трговачки свет наведе да више учествује у упису акција (полеђина изв. из Скопља 24. X/6. XI 1909, б. б., примљ. 27. X /9. XI 1909, ППБр. 5570).

13 Митрополит Нићифор министру иностр. дела, Београд 6/19. XII 1909, примљ. 7/20. XII 1909.

14 Битољ 9/22. X 1909, ППБр. 579, примљ. 14/27. XI 1909.

15 Скопље [?? 27. XI/ 12. XII], б. б., примљ. 29. XI/12. XII 1909, ППБр. 6304.

16 Скопље 22. XII 1909/4. I 1910, ППБр. 1775, примљ. 27. XII 1909/9. I 1910, ППБр. 6716.

сличне онима које би се могле основати у Скопљу, да и оне упишу акције.¹⁷

Ствар је међутим, привремено застала, јер се још један неопходан састанак мин. Миловановића са часницима Народне банке морао одложити због његове болести, а затим и због његовог пута у Берлин.¹⁸ Уз то се и А. Борисављевић непредвиђено задржао у Прибоју, где је чекао да му валија издејствује путовање преко Босне, а да не мора да чека на пасош и визу Аустро-Угарског конзулата у Митровици.¹⁹ Отуда је нестрпљиво пожуривање конзула Јовановића, *шести џуша* у току месец и по дана, да се ствар што пре сврши, остајало без жељеног одговора из Београда.²⁰ Конзулово нестрпљење посебно је подстицало то што је народ, који је уписао акције, већ почео да доноси новац за уплату, чекајући да рад почне, па је он страховао да се одуговлачењем не доведу у питање релативно повољни резултати, па и само оснивање банке. Борисављевићева порука, да уговор о заводу неће потписати док МИД не прихвати његове писмене предлоге, наводила је на сумњу да он намерно одуговлачи ствар, па је конзул тражио да МИД, ако се утврди да је то тачно, одмах нађе неког другог на његово место.²¹ На крају је почео да Министарству поставља рокове за одговор.

До средине фебруара било је уписано укупно 1648 акција, осим Феризовића, Гњилана, Куманова и Призрена, који дотле још нису

17 Скопље 15/28. I 1910, ППБр. 123, примљ. 22. I/4. II 1910, ППБр. 301. У повратку међутим, у Жбевцу, турској пограничној железничкој постаји према Ристовцу, управник тамошње Царинарнице и полицијски комесар извршили су претрес не само над проф. Елезовићем већ и над његовом супругом, коју је претресала лично жена турског полицијског комесара. Према турским саопштењима, нађено је код њих 10–15 писама која су им одузета, запечаћена и по службенику турског команданта послата у Скопље на преглед (Комесар железничке станице у Ристовцу МИД-у, 24. I/ 6. II 1910, ППБр. Поверљиво, примљ. 26. I/8. II 1910, ППБр. 350. ППО, 1910, Ред 59).

18 На полеђини изв. ППБр. 1829, Скопље 29. XII 1910/ 10. I 1911, примљ. 31. XII 1910/13. I 1911, ППБр. 6814.

19 Скопље 11/24. I 1910, ППБр. 109, примљ. 13/26. I 1910, ППБр. 146.

20 Скопље 22. XII 1910/ 4. I 1911, ППБр. 1775, примљ. 27. XII 1910/9. I 1911, ППБр. 6716; 11/24. I 1911, ППБр. 109, примљ. 13/26. I 1911, ППБр. 146; 31. I/ 13. II 1911, ППБр. 212, примљ. 5/18. II 1911, ППБр. 539; 4/17. II 1911, К ППБр. 212, примљ. 7/20. II 1911, ППБр. 505.

21 Скопље 15/28. I 1910, ППБр. 121, примљ. 17/30. I 1910, ППБр. 168; Скопље 4/17. II 1910, ППБр. 212, примљ. 7/20. II 1910, ППБр. 505. Од оснивања завода конзул је очекивао решавање и два веома важна и хитна питања, финансијске тешкоће српске пиваре браће Божића и Д. Лекића и Црквене општине у Скопљу, која је била пред банкротом. Власници пиваре браћа Божић и Д. Лекић, у жељи да извуку свој капитал, већ су преговарали са грчким трговцима у Скопљу и Солуну, да се овим последњима пивара уступи или прода. Пошто је један члан српске трговачке породице Шећеровић из Пљеваља, током лета боравио у Скопљу и натукнуо да би можда они купили ту пивару, јер је њихова у Пљевљима, после одласка аустријског гарнизона, слабо пословала, конзул је тражио да се извиди да ли ће Шећеровићи и под којим условима, преузети Божићеву пивару (Скопље 29. XII 1909/ 11. I 1910, ППБр. 1829, примљ. 31. XII 1909/13. I 1910, ППБр. 6814). Питање пиваре биће решено тек 1911, зајмом код Класне лутрије (*Документи...*, књ. IV, св. 3/ I–II).

били послали спискове уписника, па се рачунало да код уплате неће велики број отпасти и да ће завод моћи да се оснује. На новом састанку заинтересованих, који су упознати да је Борисављевић условио свој пристанак одређеним захтевима, велика већина присутних изјавила је своје уверење да ће тај новчани завод моћи да се оствари и успе као солидна и озбиљна установа једино ако он у њему остане, који је са својом браћом уписао 25.000 дин. Пошто су окупљени учесници морали да се разиђу, те би се цела ствар одложила на неодређено време, конзул је захтевао одговор МИД-а на Борисављевићеве захтеве у року од осам, па затим пет дана. Његову грозничавост посебно је подстицало то што су Грци, Турци, Бугари и Арбанаси, узнемирени и незадовољни што Срби помишљају на оснивање таквог свог завода, пожурили са припремама својих новчаних завода. Турци су већ били уписали велики капитал, за Бугаре се знало да ће новац добити од бугарске Народне банке чим среде све што треба, Арбанаси су од својих богатих људи прикупљали новац за ту сврху, а Грци су убрзано организовали све оне послове које би им српски новчани завод могао да одузме.²²

* * *

Напокон је министар Миловановић средином фебруара обавио разговор са часницима Народне банке и реферисао о томе Финансијском одбору. Ипак се морао сачекати званичан извештај, те је одговор на сва наваљивања скопског конзула уследио тек 6/19. II 1910: да се учешће Народне банке са 100.000 дин. у целом скопском подухвату може сматрати као свршена ствар, и да она сигурно улази у оснивање овога предузећа; још неке формалности које је требало обавити нису могле да доведу ствар у питање, те је, не чекајући на њих, требало наставити даље прелиминарне послове око оснивања завода. Наиме, формалну одлуку Народне банке морао је да изгласа збор акционара, и то без јавног претреса, да шира јавност не буде упозната са правом сврхом траженог издатка, а збор се одржавао тек 7/20. марта.²³ Друга формалност која се морала обавити, и то пре збора банчаних акционара, била је одлука владе о њеној обавези према Народној банци. На седници одржаној 12/25. II 1910. било је решено: да Народна банка, изузетно од одредаба Закона и њеног Статута, по жељи и позиву владе, у својству и облику акционара, узме учешћа у оснивању српског новчаног завода у Скопљу са сумом од 100.000 динара; да за случај неке материјалне одговорности на терет чланова њеног Главног одбора који су примили на себе да овај посао заврше, ту одговорност прима на себе српска држава; да ту одговорност не могу умањити евентуалне слабости Банке у раду, у чије се пословање држава неће мешати. Одлуку је, осим Народној банци, требало поверљиво саопштити и Народној скупштини.²⁴

22 Скопље 31. I/13. II 1910, ППБр. 212, примљ. 6/19. II 1910, ППБр. 530; Скопље 4/17. II 1910, КППБр. 212, примљ. 8/21. II 1910, ППБр. 505.

23 Београд 6/19. II 1910, ППБр. 560, концепт.

24 Београд 12/25. II 1910, заведено 16/29. II 1910, ППБр. 866.

Међутим, док су све ове одлуке доношене, потенцијални учесници у оснивању завода разишли су се, а да ништа нису решили ни после многих разговора и преговора. А. Борисављевић, који је напоскон био стигао у Скопље, хтео је да зна да ли ће Народна банка са својих 100.000 дин. учествовати у послу као зајмодавац, или као ортак, па је сматрао да у самом Скопљу не треба ништа даље радити док се између њега и оних који су за то надлежни не размене узајамне писмене обавезе. Он се бојао да лично не буде одговоран за суму од 100.000 дин. коју је Народна банка требало да унесе у новчани завод, па је за то тражио да и она уђе као ортак, а не као поверилац – зајмодавац. Конзул Јовановић је без оклевања био за то да се учини све како Борисављевић тражи, јер је он довољна гаранција да ће се са том сумом опрезно располагати: да се преузме писмена обавеза какву је тражио приликом свог боравка у Београду; да Народна банка уђе у посао као ортак; да се све то заврши у року од недељу дана, како би Борисављевић из Београда поново дошао у Скопље и напоскон, потписао уговор о оснивању. Њега овога пута никако није требало пустити да се врати у Прибој пре него што се цела ствар сврши, повољно или не, на поменутој, а не на некој другој основи ако би он то желео.²⁵ Одговор Министарства да ће Народна банка уписати 100.000 дин. акција, „што значи неће бити поверилац него ортак али не јавно“.²⁶

Пошто је Народна банка потврдила пријем владиног решења, уз писмену изјаву гувернера Тихомира Ј. Марковића и члана Управе Марка Стојановића, да ће се „поступити како према том решењу, тако и у смислу саопштења самог гувернера“,²⁷ одржан је у Београду њихов састанак са конзулом Јовановићем и А. Борисављевићем. Као што је речено, Банка је намеравала да буде акционар, а Борисављевић је тражио да она буде ортак. Он је тек на том састанку изјавио да то тражи зато што никоме од Срба у Турској не би могао да да пуномоћје да га потписује. Као ортак са другим лицима могао је да уђе ако Народна банка, поред улога од 100.000 д., пошаље у Скопље и свог човека који би будући завод потписивао равноправно с њим, а без других ортака, или, што би он више волео, да уђе сам за себе као банкар, ако му Банка да 100.000 дин. са каматом од 2%. После дугих преговора, напоскон је утврђено: да Народна банка може коначну одлуку о своме учешћу од 100.000 дин. да донесе тек на скупштини њених акционара 10/23. марта; да ће се тада потражити лице које би се послало у Скопље да као други ортак потписује новчани завод; да ће се после доношења одлуке Борисављевић, преко Банке, позвати у Београд. Пошто је конзул Јовановић сматрао, да ће новчани завод у Скопљу испунити своју мисију само

25 Скопље 13/26. II 1910, ППБр. 332, примљ. 17. II / 2. III 1910, ППБр. 879. Борисављевић је намеравао да у мају поново дође у Скопље, како би сам предузео неки посао, па је конзул био за то да му се у томе помогне, тек ако сваки покушај за заједнички рад пропадне (исто).

26 Исто, на полеђини.

27 Привилегована Народна банка Краљевине Србије министру иностр. дела, Београд 16. II / 1. III 1910, Бр. 4261, примљ. 17. II / 2. III 1910, ППБр. 898.

ако се представи као колективна личност, као удружење и заједница Срба из разних места у Турској, он је поново подржао прву варијанту: да се Борисављевићу одмах спреми формалан акт какав је тражио, да у будућој банци управљач и потписник са њим буде бив. директор Б. Бошковић и да се одмах из поверљивог кредита резервише 15.000 дин. за увођење завода у посао. Министар Миловановић је такође све ово прихватио, с тим да се поменутих 15.000 дин. узме од Народне банке.²⁸

Напокон је и Народна банка донела формалну одлуку. С обзиром на законска и статутарна ограничења у погледу њеног учешћа у иностранству, Скупштина акционара је, као што јој је било предложено, одобрила да се 100.000 дин. за „привредно-трговачку националну ствар“, издвоје из капитала банчиног фонда за подизање складишта (антрпота). Био је спремљен и уговор између Министарства иностраних дела и А. Борисављевића, који би потписали председник владе Пашић и министри спољних послове и привреде, М. Миловановић и Ј. Продановић. У 11 тачака било је унето све што је са Борисављевићем било договорено још на првом састанку у Београду, марта 1909. између њега, тадашњег скопског генералног конзула Ж. Балугџића и начелника Министарства др М. Спаљковића. Датум би се унео приликом потписа. Чекало се још на одговор Б. Бошковића.²⁹

Као што се види, ствар је ишла уобичајеним административним током, недовољно брзо за конзула Јовановића, све нестрпљивијег што су се сваким даном потврђивале његове бојазни, за које више није знао како да их нагласи, да ће их припадници других народа предухитрити. Банка удружених бугарских трговаца у Скопљу требало је да за 15–20 дана проради; у Бујановцу су турски чиновници живо агитовали за неку новоосновану банку у Солуну; говорило се о оснивању једног арнаутско-бугарског завода у Тетову; у Куманову, где је Солунска банка, која је већ имала своју филијалу у Скопљу, сада и овде основала нову, припремало се такође оснивање бугарске банке, како би се спречило да извоз хране из Куманова и околине не узму у своје руке Грци и Јевреји. Српски трговци из горњих крајева, скопске и прешевске казе, Куманова и Тетова, веома узнемирени овим супарничким успесима, стално су му долазили и распитивали се шта је са српском банком у Скопљу, о којој се већ 11 година мисли, а конкретно већ годину дана ради, хоће ли се она уопште и кад основати, или је то била само празна прича која је практично подстакла друге на акцију. Конзул, који је и сам делио њихово мишљење да је сваки дан одлагања био чиста штета и за опште српске националне интересе, упућивао их је на стрпљење „још

28 Скопље 25. II/10. III 1910, ППБр. 399, примљ. 2/15. III 1910, ППБр. 1118. Могуће личности су били Д. Јанковић, Ј. Ђуровић и Бранко Бошковић, бив. директор Банке. (Београд 17/30. III 1910, ППБр. 1450, на полеђини изв. из Скопља 15/28. III 1910, ППБр. 601).

29 Београд 20. XII 1910/2. I 1911, Пов. ТБр. 98, примљ. 21. XII 1910/3. I 1911, ППБр. 7519. В. нап. 5 и Београд [после 7/20. марта 1910], завед. 8/21. XI 1910, ППБр. 6676 (в. факсимил).

за који дан“, стрепећи како ће им на крају морати да каже да сами ураде оно што могу, а да он лично, само може да се нада да ће им Народна банка помоћи својим кредитом, као што је то већ урадила код фондова у Куманову, Митровици и др. местима. Он је такорећи вапио, хоће ли се до 1/14. маја знати хоће ли Б. Бошковић и А. Борисављевић доћи у Скопље, јер ће прави тренутак за оснивање бити сасвим промашен, ако се банка не оснује бар до почетка јуна.³⁰

Када је напоскон стигао начелан пристанак Б. Бошковића да иде у Скопље, с тим да се детаљи уговоре кад дође у Београд, крајем маја, дошло је у току маја до забуне кад се, поводом наводно закаснелог позива Народне банке А. Борисављевићу успоставило, да забуне није било и да је он благовремено добио позив на који није одговарао. Министар Миловановић, помињући конзулу Јовановићу могућност да Борисављевић можда ипак неће хтети, хтео је да зна да ли би у том случају Б. Бошковић, или неко друго лице, могло бити оснивач или управник банке.³¹

Почетком јуна је, уместо самог Борисављевића, стигло Народној банци његово писмо, којим ју је обавештавао да не може учествовати у послу скопске банке; „не допада му се начин предлога и примања од стране акционарске скупштине Народне банке“. „Што се мене лично тиче“, писало је у писму, „не осјећам се способан да би могао издржати пробе банкарских послова, како надлежни мисле; у Скопљу, за мене је даљина. Господ. Бранко Бошковић са управом банчином какав би програм израдили и као свој тамо изводили, у том случају ја бих се трудио помоћи као акционар, Србин и трговац и подајник отомански“.³² Накнадно упитан из Скопља и од стране Банке, да ли он и његова браћа остају при ранијој намери да уплате уписаних 250 акција ако се у Скопљу оснује српска банка, одговорио је да он и његова браћа остају при томе да, ако се српска банка у Скопљу оснује, одмах уплате уписаних 250 акција, пошто претходно сазнају какав ће бити њен програм рада, ко ће бити у управном и надзорном одбору и ко ће бити директор.³³

Овим отказом ствар се из основа мењала и добијала други правац. Пошто са своје стране ни Министарство ни Б. Бошковић нису имали неки нов план који би одмах утврђивали са делегатима из Скопља које је конзул Јовановић упутио у Београд, делегати су враће ни а од њега је затражено да лично дође на реферисање или да поднесе опширан извештај о даљим плановима. Народна банка била је

30 Скопље 30. III/12. IV 1910, ППБр. 704, примљ. 3/16. IV 1910, ППБр. 2439; 28. IV/11. V 1910, ППБр. 540, примљ. 3/16. V 1910, ППБр. 2447.

31 Б. Бошковић Ј. Т. Марковићу, Београд 27. IV /10. V 1910. и [?? 30. IV /13. V 1910], ППБр. 2397; МИД у Скопље, Београд 17/30. V 1910, ППБр. 2804, на полеђини изв. ППБр. 540 (нап. 30).

32 Народна банка Министарству иностр. дела, Београд 22. V/4. VI 1910, Бр. 1299, примљ. 24. V/6. VI 1910, ППБр. 2928.

33 Скопље 27. V/9. VI 1910, ППБр. 1134, примљ. 29. V/11. VI 1910, ППБр. 2989; Народна банка МИД-у, Београд 11/24. VI 1910, Бр. 14553, примљ. 12/25. VI 1910, ППБр. 3348.

обавештена да је са послом око оснивања завода у Скопљу дошло до застоја, али да ће се ускоро кораци у том правцу обновити.³⁴

Разочарење и заинтересованих Срба и скопског конзула било је велико. Сви његови покушаји да одмах нешто учини били су узалудни. У Скопљу се није могло наћи ни 4–5 људи који би могли ући у тај завод и руководити њиме како су то захтевали и српски национални циљеви и добри трговачки интереси. Људи из других крајева имали су своје послове које нису могли да напусте и преселе се у Скопље, а бранили су се и тиме што то ни Борисављевић није хтео. Преостајала је још само могућност, доста неодређена, да се Фонд Цркве Св. Спаса у Скопљу, по угледу на призренски Фонд Св. Ђорђа, преустроји и да се са финансијском помоћи из Србије претвори у новчани завод.³⁵ Наступајући летњи период међутим, одлагао је све договоре за касније.

* * *

Комбинација са Фондом св. Спаса постала је актуелна у лето 1910. зато што су се и други црквени фондови, користећи нове услове, преображавали у новчане заводе, мада углавном локалног домета, али нарочито стога што се поклопила са озбиљним финансијским тешкоћама скопске Црквене општине, којој је, због задужења код Београдске задруге, услед доспелих Задругиних потраживања, претио стечај.

Наиме, у пожару који је јула месеца 1908. изненада избио у центру Скопља, изгорели су, на једином, али неосигураном имању цркве Св. Спаса, тамошњи вакуфски хан и дућани који су јој доносили знатан приход, а страдала је и сама црква. С обзиром на врло повољну локацију – најживље трговачко место у непосредној близини самог конака и главне пијаце, црквени одбор је решио да поново изгради дућане, а на подстицај чаршијских људи и обећања, изгледа самог српског Конзулата („наших најнадлежнијих фактора“), да ће црква лако добити зајам код Народне банке Србије, под повољним условима и за дужи рок, започета је, на место старог хана, и градња новог хотела. Нешто због неукости и неодговарајуће контроле, а највише зато што зајам у Србији, очекиван са сигурношћу и тражен у пролеће 1909, није добијен, послови су прешли могућности

34 Београд Конзулату у Скопљу 4/17. VI 1910, концепт, б. б.; полеђина изв. из Скопља ППБр. 1485 (след. нап.).

35 Скопље 3/16. VII 1910, ППБр. 1485, примљ. 5/18. VII 1910, ППБр. 3958. Заборављајући да је и сам веровао Борисављевићу, сада је замерао Народној банци „и многим другима“ што су му веровали, кад је он већ једном раније на сличан начин кварио посао кад се помишљало да се банка отвори у Солуну (11/24. XII 1910, ППБр. 2900, примљ. 13/26. XII 1911, ППБр. 7457). Сам Борисављевић је о својим договорима са конзулом Балугџићем, начелником Спалајковићем и министром Миловановићем да он води скопску банку записао: „Нисам могао пристати према њиховом плану да радим и животом ризикујем, а Пашић се сложио са мном“ (В. Суботић, *н.г.*, с. 181). Према неким подацима из 1911, он и његови пословни партнери („прибојска компанија“) су тада намеравали да прошире рад и на Скопље, који би водио пљеваљски трговац Л. Шећеровић, те су настојали да омету нове комбинације са оснивањем српске банке и дејствују против договора које је водио Конзулат (МИД у Скопље, Београд 1/14. II 1911, ППБр. 494; Скопље 3/16. II 1911, ППБр. 245, примљ. 4/17. II 1911, ППБр. 517).

општине, па се црква задуживала и по чаршији. Најзад је зајам једва добијен код Београдске задруге: 25.000 дин, уз камату од 12% (интерес 9% и 3% за тромесечни интерес унапред, таксене меничне марке и трошкове уговора), 10-годишњу гаранцију свих прихода општине и са тромесечним роком отплате на меницу, потписану у Скопљу, али према важећим прописима у Србији.

Већ код првог доспелог рока црквена општина, која је у међувремену образована, није имала од чега да плати ни интерес, па је крајем децембра 1909. Конзулат замољен за помоћ за нов зајам у Србији, уз гаранције дате Београдској задрузи, али по нижем интересу. У очекивању овог новог зајма који се, упркос конзуловим апелима за помоћ, „како српска Општина не би ишла на суд и своје једино имање продавала за дуг“, није добијао ни у Скопљу, ни у Србији, рокови су доспевали свака три месеца, менице се пролонгирале, док Задруга, за трећи рок крајем августа, није одлучно одбила даље одлагање. Конзул се поново обратио МИД-у „како не би дочекали ни ми, ни ови људи поругу да Београдска задруга продаје непокретности српске црквене општине“.³⁶

Оцењујући и сам да је стање Општине заиста тешко, МИД је предложио да се постојећи Задругин зајам са свима гаранцијама претвори у ануитетски, са једном меницом по виђењу уместо са тромесечном меницом за наплату; општини би се тиме ослободила извесна сума којом би могла да отплаћује дуг; Задруга, ако би дала целу суму или образовала конзорцијум за тај посао, имала би прилику и да чвршће закорачи на тржиште у Турској. Ипак, првенствено је било то, како је у свом концепту навео министар Миловановић, што „наши национално политички интереси, још у већој мери него трговински, захтевају да у овој прилици уштеђевином нашега народа изађемо на сусрет скопској општини“.³⁷ Сама Општина прихватила је тај предлог, тражећи додатни износ од 9000. дин. како би измирила све дугове које је имала по чаршији, те би јој Београдска задруга постала једини поверилац и до исплате целокупног дуга примала све њене приходе. Задруга је међутим, услед тога што је једном трансакцијом око осигурања црквеног имања била заобиђена, меницу ипак протестовала, и једва прихватила да саму наплату одложи, наглашавајући да то чини последњи пут.³⁸

36 Скопље 22. I /4. II 1910, ППБр. 1685, примљ. 23. I/ 5. II 1910, ППБр. 324; у прилогу молба предс. црквене општине генералном конзулу 8/21. XII 1909, примљ. 10/23. XII 1909, ППБр. 1685; Скопље 28. IV. /11. V 1910, ППБр. 941, примљ. 30. IV/13. V 1910, ППБр. 2374 и 7/20. V 1910, ППБр. 1008, примљ. 8/21. V 1910, ППБр. 2620. Сви документи о овом зајму пренети су из досијеа ППО, 1910, 3 – ред 233 и налазе се у ППО, 1910, 3-ред 289, па се сигнатура неће понављати.

37 Скопље 3/16. VII 1910, ППБр. 1453, примљ. 4/17. VII 1910, ППБр. 3920 и предлог МИД-а на полеђини; МИД Београдској задрузи 17/30. VII 1910, ППБр. 4932.

38 Скопље 3/16. VIII 1910, ППБр. 1601, примљ. 4/17. VIII 1910, ППБр. 4690; Скопље 8/21. VIII 1910, ППБр. 1802, примљ. 14/27. VIII 1910, ППБр. 4803 и молба Општине Конзулату 8/21. VII 1910, Бр 94, примљ. 10/23. VIII 1910, ППБр. 1803; Скопље 15/28. VIII 1910, ППБр. 1839, примљ. 26/29. VIII 1910, ППБр. 4916 и полеђина; Београдска задруга министру иностр. дела, Београд 21. VIII/3. IX 1910, Бр. 6429, примљ. 23. VIII/5. IX 1910, ППБр. 5050; Скопље 27. VIII/ 9. IX 1910, ППБр. 1940, примљ. 28. VIII/10. IX 1910, ППБр. 5136; Скопље 23. X / 5. XI 1910, ППБр. 2599, примљ. 24. X/6. XI 1910, ППБр. 6385 и молба Оп-

Цело лето и јесен су прошли у напорима МИД-а и Конзулата да Задругу приволе на нов зајам Црквеној општини.

Управо усред тих напора Фонд Цркве Св. Спаса пријавио се Скопској митрополији с молбом да му „код надлежних фактора“ издејствује једног стручног књиговођу, коме би они издавали учитељску плату, док би допуну подмиривао сам Фонд.³⁹

* * *

Фонд „Цркве Св. Спаса“ у Скопљу, основан 10/23. септембра 1906. године, био је образован на иницијативу Скопске митрополије, по обрасцу и других сличних фондова у Старој Србији. При тада постојећим условима у Турској, цела ствар се морала изводити у строгој тајности, али се у овом случају ишло дотле да, како је то скопски генерални конзул приметио, ни сам Конзулат није о томе био обавештен, све док му крајем децембра те године митрополит Вићентије није, са својом препоруком, спровео молбу фондовске Управе Привилегованој Народној банци Србије за помоћ. Нудила је Банци услуге у пословима које је она обављала у Турској преко других страних банака, по провизији од 1%, и годишњу камату од 4% за депозит од 20.000 дин. у злату за који је молила Банку.⁴⁰ Међу потписницима, поред председника Управног одбора, професора скопске гимназије Јована Алексића, било је још чланова који су већ у то време, због неслагања са званичном политиком Србије у Јужној Србији и Македонији, били у раскораку са Конзулатом.⁴¹

Стога је схватљиво што је, по оцени конзула Љ. Михаиловића, било погрешно што Конзулат није на време био извештен о образовању овога фонда; он, такав како је образован, није представљао оно што се од таквих установа тражило; посебно се за Скопље морало водити рачуна ко ће од грађана ући у Управу тога фонда, а међу њима није било управо оних који би требало да уђу, штавише у Надзорном одбору био је и један Грк, који, како је конзул тврдио, није умео српски ни да се потпише. МИД се сложио са својим конзулом и одбио је помоћ, све док фонд не буде образован на начин који ће пружати гаранције за правилно и успешно функционисање и вршење онога задатка због кога је и створен.⁴²

штине Конзулату 20. X/2. XI 1910, Бр. 109. Задруга је тражила да јој се за пролонгирање менице прими њена полиса осигурања за имање Цркве Св. Спаса, коме је такође тих дана доспевао рок. Из страха, наводно, да се опет нешто не деси ако имање иједан дан остане неосигурано, Општина је, због кратког рока који је за то дала Задрузи, преко Фонда Цркве Св. Спаса закључила ново осигурање код страног друштва у Скопљу. Задруга је на то издала налог за наплату интереса за све протекле рокове и за следећи и протестовала меницу.

39 Фонд Цркве Св. Спаса Ј. Тасићу, намеснику Скопске митрополије, Скопље 19. VII/1. VIII 1910; Скопље 20. VII/2. VIII 1910, ППБр. 1624, примљ. 23. VII/4. VIII 1910, ППБр. 43678; Скопље 12/25. IX 1910, ППБр. 2103, примљ. 6/19. X 1910, ППБр. 5998. ППО, 1911, Ф – ред 930.

40 Скопски митрополит Вићентије Генер. конзулату Србије, Скопље 15/28. XII 1906, Бр 1918, примљ. 16/29. XII 1906, ППБр. 1150; прилог Фонд Цркве Св. Спаса Управи Народне банке у Београду, Скопље 14/27. XII 1906. ППО, 1907, Ф – ред 48. (Обј. у *Документии*....., књ. II, св. 2/II, док. 399, с. 855–856).

41 *Документии*..., књ. II, св. 3 и 4.

42 *Документии*..., књ. II, св. 3/I, док. бр. 24, с. 190–191.

Вероватно је мотив за овакав одговор, иако се то изричито не каже, био, поред „неподобности“ водећих личности Фонда, и тај што су чланови могли бити „сваки хришћанин и хришћанка“ тј. и Грци и Цинцари; у другим српским црквеним фондовима било је уобичајено да то буде „сваки православни Србин“. То је било учињено, како се у једном каснијем извештају Фонда објашњава, наводно из тог разлога да се Фонду, ако би био заснован на српској народносној основи, а турска власт једног дана сазнала за његово постојање, не би могао да припише национално-пропагандни, револуционарни карактер. То није било без основа, с обзиром да се приватне националне новчане установе нису, пре јулске револуције, смеле оснивати. Међутим, суштина је свакако била у томе, што је поменути група, којој су на челу били Јован Алексић и његови опозиционо настројени једномишљеници, удружујући се и са другим народносним елементима, стварала себи, под окриљем Скопске митрополије, новчани фонд о коме се неће полагати рачуна Конзулату, са којим је митрополит Вићентије био у све већем расколу. Конзулат и Министарство пак, нису могли подржавати код српске Народне банке предузеће у чије послове и циљеве немају увид и контролу. Тако Фонду није следећих година из Србије указивана никаква материјална помоћ, као што је то био случај са црквеним фондовима у Рашко-призренској епархији. Фонд је ипак наставио да ради и, према извештају о свом пословању после три и по године, имао је позитивних резултата: од предвиђених 600 деоница било је уплаћених 464; послови су му били знатно увећани, а у проширеном чланству је од 110 акционара било 107 Срба мештана и сељака из Скопске Црне Горе, од тога 27 чиновника из Скопља и околине.⁴³

У лето 1910, када се Фонд, после Борисављевићевог отказа и у време новог доспелог рока за наплату потраживања Београдске задруге од скопске Црквене општине, први пут, иако посредно, обратио „надлежнима“, тј. Конзулату, да му, с обзиром на планове о његовом преустројству (о коме ће одлучити скупштина чланова), обезбеди стручног књиговођу, поменути ранији сукоб између Конзулата и Митрополије био је изглађен, бивши конзул премештен, из митрополитове околине уклоњене личности које су над њим вршиле непожељан утицај, а планови да се Фонд искористи за новчани завод на широј основи постали веома актуелни. И Конзулат је препоруци Митрополије придружио и своју, и два пута предложио МИД-у да „у границама могућности изађе у сусрет ономе што се молбом тражи“.⁴⁴ Фонд је међутим, искористио тренутак да финансијску операцију са осигурањем имања цркве Св. Спаса он изведе, те је вешто, али ипак провидно, заобиђена Београдска задруга. Иако је МИД одмах уочио ову манипулацију, ипак, вероватно и због успешног пословног извештаја Фонда, није сасвим одбио његову молбу; проблем књиговође пребачен је на Конзулат и средства која ће имати после Нове године.⁴⁵ А и Конзулату је, изгледа тих

43 Исто као нап. 39; о Фонду в. Lj. Dokleštić, *n.d.*, s. 233; Гавриловић М.Р., *Приреда Лужне Србије*, с. 144–145; Историја српског народа, с. 315.

44 Скопље 22. VII /4. VIII 1910, ППБр. 1684, примљ. 4/17. X 1910, ППБр. 2103. и 4/17. X 1910, ППБр. 2103.

45 Примедбе на изв. из Скопља 27. VIII / 9. IX 1910, ППБр. 1940, примљ. 28. VIII / 10. IX 1910, ППБр. 5136 (ППО, 3 – ред 289); на полеђини изв. 2103, Београд 6/19. X 1910, ППБр. 5998.

дана, пошло за руком да се у управи Фонда промене чланови који му нису били по вољи.

Најзад је, после договора лично између скопског конзула и председника Задруге Л. Беловића, средином новембра МИД био извештен, да је Управни одбор Задруге „одобрио Фонду Цркве Св. Спаса у Скопљу“, поред ранијих 25.000 динара и додатних 9000 дин. под условима: да се за цео износ од 34.000 дин. стави забрана на целокупни приход, који ће убирати Задругина филијала у Скопљу и она закључивати уговоре о закупу, док ће бригу око издавања под закуп водити два татора Фонда; да се на целокупну суму изда меница без рока коју ће потписати обојица татора и сам митрополит Вићентије, а да се камата од 9% обрачунава свака три месеца по текућем рачуну.⁴⁶ Међутим, због инсистирања Задруге на неким формалностима које се у Турској нису могле обавити онако како је она то захтевала, ствар са исплатом одобрене суме се развличила, те је у јануару 1911. морао сам секретар Скопске митрополије да долази у Београд и објашњава доказе о гарантијама, како би се, уз додатну потврду и самог Конзулата, одобрени зајам уплатио.⁴⁷

Овде треба још додати да се у преписци Конзулата, МИД-а и у прво време и Задруге, изричито помиње сама Општина, чије представке потписује њен председник А. Ј. Буквић, и гаранти су њени татори (мутевелије), трговци из Скопља Д. Лекић и Т. Јањушевић. Тек од јесени изриком се каже да се зајам даје Фонду Цркве Св. Спаса и да су иста двојица трговаца, који су се јављали као гаранти Општине, сада у својству и татора – мутевелија Фонда. Није се могло утврдити да ли је ово, у једној овако важној ствари, могла бити случајна забуна, али је свакако својеврстан доказ да се у међувремену санирање општинских финансија преплело са напорима Конзулата да се Фонд Цркве св. Спаса преустроји за потребе новог новчаног завода.

* * *

Крајем новембра МИД је од Скопског конзулата затражио извештај о његовим договорима о Фонду Цркве Св. Спаса. Наиме, МИД је имао разумевања за предлог Конзулата да се у предстојећем новом закону о Народној банци предвиди могућност за њен рад у Турској, тако да може, у договору с владом, оснивати или помагати отварање новчаних завода. Такође је подржавао одлучан захтев Конзулата да Банка, без претходног договора с њим, никоме од постојећих фондова не одобрава неки нов зајам, како се тиме не би ометао рад на оснивању банке у Скопљу.⁴⁸ Па пошто је Народна банка наставила

46 Београдска задруга МИД-у, Београд 5/18. XI 1910, Бр. 8599, примљ. 10/23. XI 1910, ППБр. 6715.

47 Београдска задруга МИД-у 2/15. XII 1910, Бр. 9427; 20. XII 1910/ 2. I 1911, Бр. 10001; 29. XII 1910/ 11. I 1911, Бр. 10195 (МИД ППБр. 7335, 7628 и 7776). *Документи* ..., књ. IV, св. 3/I, док. бр. 5, с. 169 – 172; Скопље 31. XII 1910/ 13. I 1911, ППБр. 230, примљ. 1/14. II 1911, ППБр. 492.

48 Скопље 23. X/ 5. XI 1910. ППБр. 2595, примљ. 24. X / 6. XI 1910, ППБр. 6376; 24. X/ 6. XI 1910, ППБр. 2620, примљ. 27. X/ 9. XI 1910, ППБр. 6481; 31. X / 13. XI 1910, КППБр. 2620, примљ. 1/14. XI 1910, ППБр. 6571.

са својом политиком помагања малих фондова, МИД је био незадовољан, јер се њоме може да „убије воља људима у Турској да раде на оснивању једног већег завода“, а и сама Народна банка могла је доћи у ситуацију да не може да притекне код оснивање тог будућег завода у тренутку кад њена материјална помоћ буде најпотребнија и најкориснија. Такво цепкање и новчане и моралне снаге било је за МИД непожељно, па је стога сторнирао помоћ фондовима у Куманову, Феризовићу и Призрену, локално ограниченим, док се не види како стоји ствар са Фондом цркве св. Спаса који би, кад би се развио у велики новчани завод, обухватио целу српску средину.⁴⁹

Према опширном одговору Конзулата види се да је он током лета и јесени чинио у вези са новим заводом више покушаја који, на жалост, нису успели. Одустанак Борисављевића је људима уништио веру да се такав подухват уопште може остварити, па су покушаји без њега наилазили на тешкоће. На позиве и предлоге Конзулата или се није одазивало, или су одбијани због сопствених послова, или су за прелазак у Скопље постављани претерани захтеви.⁵⁰ После свих тих неуспелих настојања преостале су само три донекле охрабрујуће могућности: Фонд цркве св. Спаса, сада са смењеним особама које су сметале Конзулату; да се скопска филијала Београдске задруге, која се бавила само осигурањем, преустроји за послове намењене новом новчаном заводу и уступи их скопским пословним људима; да се постојећи црквени фондови споразумеју да, уз помоћ Народне банке Србије, образују у Скопљу акционарско друштво, у коме они не би били филијале већ, по конзуловим речима, помоћници, кореспонденти. По један представник фондова из Скопља, Куманова, Тетова, Приштине, Митровице, Феризовића, Пљеваља, Пећи, радње Патрногић из Солуна и два из Призрена, образовали би командитно друштво на акције; тројица или четворица њих (В. Богојевић и два Призренца) имали би да станују у Скопљу и да одмах ступе у банку као чланови Управног одбора; Народна банка Србије би дала обећаних 100.000 динара, директора и два чиновника. Завод би одмах ушао у послове банкарске, осигурања и трговачко-комисионарске.⁵¹

Овај начин би, по мишљењу конзула, био најбољи, јер би представљао заједницу Срба у Турској, нарочито оних који у поменутих местима већ држе трговину у својим рукама. Неминовне тешкоће од стране појединих представника, због „других локалних интереса“, могле би се превладати помоћу Народне банке, која је појединим фондовима

49 МИД Конзулату, Београд 16/29. XI 1910, ППБр. 6967, концепт.

50 Скопље 11/24. XII 1910, ППБр. 2900, примљ. 13/26. XII 1910, ППБр. 7457. Покушај с Г. Јакићем из Солуна, В. Богојевићем из Тетова и још једним Скопљанцем Народна банка није прихватила, иако је, по конзуловом мишљењу, било врло вероватно да се најбрже оствари; одговор на позиве Призренцима, Патрногићу у Солун, у Тетово и у Куманово, није био повољан; од позваних Пљевљанаца Ђенисијевића, Ђурашковића и Шећеровића, који су се жалили да тамо више не могу да опстану, да се населе у Скопљу и уложе сваки бар по 10.000 динара, само се Ђурашковић одазвао; од Призренаца, један је тражио учитељску плату и признање година службе, а други месечни додатак и плату и то само за по 10 акција, око 1000 динара (исто).

51 Скопље 12/25. XII 1910, КППБр. 2900, примљ. 13/26. XII 1910, ППБр. 7461.

већ била дала, или се спремала да им одобри нове кредите. Ипак, најлакши начин да се ствар изведе био би, ако би Београдска задруга остала при своме првобитном обећању да новом заводу, кад се оснује, уступи своју филијалу, али то је претпостављало да се она повуче из Скопља и захтевало је подробне договоре. Најгоре решење, иако би се оно могло брзо извести, било би преустројство само Фонда св. Спаса. Опет би се морали доводити људи са стране, а и преустројени завод би, нешто због свог тренутно пољуљаног угледа, а и због локалпатриотизма других, тешко могао да одговори својим задацима. Конзул је зато хтео да само Министарство, преко Јаворске царинарнице, Богословије у Призрену и Приштинског конзулата делује на Пљеваљски и Призренски фонд да њихови делегати дођу око Богојављења у Скопље на договор.⁵²

Из дописа конзула Јовановића Народној банци средином фебруара 1911, као и његовог извештаја МИД-у од 6/19. марта, види се да се, упркос тешкоћама пута у зимским условима, неколико пословних лица из горњих крајева ипак одазвало његовом позиву и да су дошли у Скопље, где је дошао и министар привреде Ј. Продановић. Том приликом разматране су све три поменуте могућности и закључило се да би најзгодније било да се, на основу трговинског уговора између Србије и Турске, отвори један завод са много већим капиталом него што се првобитно мислило, који би се, поред кредитирања трговачких послова, бавио и комисионарским, банкарским и другим. У први мах Народна банка би дала суму коју је прошле године обећала и своја два чиновника, а Министарство Народне привреде би се заложило да она новом заводу да већи кредит, како би он одмах могао солидно да послује.⁵³

Одмах после овог састанка конзул Јовановић се и лично обратио Народној банци једним дописом, у коме је посебно подвлачио да ће нови услови у Турској, ако и нису донели неки велики бољитак на политичком плану, ипак дати народностима у Турској подстицај за слободнији рад на пољу трговине, земљорадње, саобраћаја и заната; да „све више изгледа да ће главно средство за борбу око надмоћности народности у Турској бити, и пре школе и цркве, чисто економско; ко буде успео да боље, солидније организује трговину, занате и кредит, тај ће бити и победилац у народносној борби“ и то се врло добро осећа у Старој Србији и Македонији. Наводећи све бројне примере у којима су се Грци, Бугари, Куцовласи, Турци и Арнаути дали на посао да се што боље спреме и на том пољу што више ураде,⁵⁴ посебно је указивао да Аустро-Угарска појачава свој

⁵² Исто. Министар привреде Ј. Продановић је обећао да ће се лично заложити да делегати дођу.

⁵³ Скопље 6/19. III 1911, Повр., примљ 10/23. III 1911, ППБр. 1430. Обј. у *Документи...*, књ. IV, св. 3/1, док. 220, с. 527. По приватним сазнањима конзула Јовановића Н. банка је била вољна за трансакцију са много већим капиталом него што је раније било стављено у изглед, али је желела да све то уради споразумно са српском државом (исто).

⁵⁴ Детаљно је наводио те организације. Поред *Banque Ottomane* и *Banque de Salonique*, Турци су почели са оснивањем завода који би обухватио целу Румелију и омогућио и сиромашнијим муслиманима да у њему учествују; Бугари су,

продор и освајање тржишта на Балкану. Мехмед Бајровић-паша из Пљеваља, главни лиферант аустријских гарнизона пре њиховог повлачења из Новопазарског санџака и њен главни агент откако су се они повукли, марионета сарајевске Земаљске банке, намеравао је да са браћом Корјенићима, Шећеровићима из Пљеваља и Рашид Кадићем из Горажда отвори банкарско-комисионарску радњу у Скопљу, какву је Аустро-Угарска већ имала у Прибоју, са капиталом од 35.000 круна, и филијалама у Сјеници, Пљевљима, Новом Пазару. Нови завод би имао да у Скопљу концентрише сву трговину са Србима из тих крајева и да их учини зависним од свог капитала; први корак би био сузбијање, а затим и уништење српске фирме у Солуну „Патрногић и Лазић“, а затим превођење у руке аустријског капитала и српске пиваре браће Божића у Скопљу, иначе једине у целој Старој Србији и Македонији. Одмах би се кренуло са пословима у шумама, рудницима, градњом путева, мостова, јавних грађевина и др. Замисао је, с обзиром на кредит који ће имати у сарајевској Земаљској банци и на рефракције на босанским железницама, имала озбиљног изгледа на успех. Очекивало се да и Bankverein отвори чисто новчани завод.⁵⁵

Срби из тих крајева који су се скупили у Скопљу, писао је конзул даље у том свом допису, мислећи очито на претходно поменути скуп, дошли су да га моле да, пошто ће српским националним интересима највише штете наносити Бајровићева фирма, и они добију новчани завод који би се бавио банкарско-комисионерским пословима. Завршавајући свој допис, конзул је, очито имајући у виду све недавне тешкоће са зајмом Београдске задруге, скретао пажњу да се, с обзиром на услове и укорењене пословне навике у Турској, не може захтевати да се посао одвија у сваком детаљу онако како је то у Србији сређено, да то треба ставити у други план и помоћ брзо указати.⁵⁶

Конзул је с нестрпљењем чекао одговор из Београда, који, као и обично, није брзо стизао. Тек крајем априла, после договора које је лично министар привреде Ј. Продановић водио са Народном банком, јављено је да ће њени изасланици Бранко Бошковић, бив. директор, и још два члана Управног одбора, Марко Стојановић и Манојло Клидис, кренути за Скопље.⁵⁷ Са њима ће се крајем маја, одржати још један састанак. Овде ће се стога, као својеврстан приказ расположења и финансијског домета тамошњих српских привредника, али и саме Народне банке, опширније изнети мисли и аргументи размењени на тим састанцима, као и оцене банчаних

откако је почело да се говори о оснивању српске банке, основали већ два завода; Власи су повећали капитал своје „Крушевске банке“; чуло се да и Арбанаси, тамо где су измешани са Србима, почињу да се организују против њих и да их сузбијају у трговини и радиности, што се посебно осећало у Призрену; бугарски скопски новчани заводи „Труд“ и „Грозд“ добили су из Бугарске кредите за давање сељацима на зајам и хипотеке, те се прилив тог новца одмах осетио и код сељака у Скопској Црној Гори, међу којима је иначе било веома мало Бугара.

55 Исто.

56 Исто.

57 МИД Конзулату, Београд 14/27. IV 1911, ППБр. 2245.

изасланика, њихови предлози Главном одбору Банке и његове одлуке тим поводом.⁵⁸

* * *

Не види се колико је на првом састанку, поред В. Богојевића из Тетова, било присутних, али свакако недовољно да би се нешто дефинитивно утаничило, чим је предвиђен још један састанак кроз две недеље. После општих разматрања о оснивању командитног друштва на акције, са обавезним учешћем Н. Банке од 100.000 дин., истовременим уписом и уплатом акција, накнадом трошкова лицима из других крајева и трошковима око инсталирања самога завода, решено је да на састанак кроз 15 дана свакако дођу седморица највиђенијих и најимућнијих људи, као могући јавни ортаци командитног друштва: Филип Ђурашковић из Пљеваља, Васа Богојевић из Тетова, Марко Синадиновић из Феризовића, Вучић из Липљана, Манојло Ђорђевић из Призрена, Јован Даниловић из Митровице и један угледан трговац из Куманова кога би означио Синадиновић. Конзул је подсетио министра Миловановића да је својевремено ставио у изглед помоћ МИД-а у оснивачким трошковима, па је затражио одмах 15.000 динара, али се министар Миловановић овог пута оградао на помоћ само у оквирима буџетских могућности МИД-а, а не и за целу суму.

На позив Конзулата да изасланици Банке понесу све што треба за потпис уговора, М. Стојановић и М. Клидис су поново последњих дана маја отишли у Скопље, али су тамо од седморице позваних стигли само Ф. Ђурашковић, В. Богојевић и из Куманова К. Гребенаревић, са још двојицом. Неугодан утисак банчаних изасланика што се позвани ни овога пута нису одазвали, учврстио их је у мишљењу, да се учешћу тамошњих људи не придаје велики значај, већ само суделовању Народне банке и њеном раду у свим правцима. Иако се у том саставу опет ништа није могло коначно решити, они су хтели да сазнају мишљење бар оних који су дошли.

Предлог Ф. Ђурашковића о оснивању у Скопљу једне гросистичке колонијалне радње, која би кредитирала српске трговце и омогућила им да се ослободе зависности од грчких, бугарашких и других туђинских гросиста, није био прихваћен. Кредитирање би се svelo само на трговце са отвореним радњама, дућанције, док би остали привредници остали без икакве потпоре. Уз то би ризик био сувише велики, јер су гросисти кредитирали по отвореном рачуну, без сенета, менице или каквог другог јемства, само на реч и по тефтеру, а и зарада им је, због велике конкуренције и честе продаје само по цени коштања, била минимална и једва би покрила трошкове, а никако и исплату дивиденди. Предлог о комисионарској радњи је

58 Скопље МИД-у 10/23. V 1911, ППБр. 1047, примљ. 11/24. V 1911, ППБр. 2853, Прилог препис Мству Нар. привреде од истог датума К ППБр. 1047 и К ППБр. 2853. Обј. у *Документи...*, књ. IV, св. 3/II, док. 470, с. 911 и св. 4/II, ПРИЛОГ 2, с. 1533–1543, Извод из записника са 10. седнице Народне банке на дан 28. маја 1911. г.

одмах једногласно отпао, јер су се послови те врсте успешно могли обављати једино у Солуну, извозном и увозном центру са целим западним светом, што Скопље није било. Код завода са чисто банкарским пословима било је питање основног улога, да ли би се са 100.000 дин. од Н. банке и евентуалних 100.000 дин. од уплате акција могли успешно, онако како то раде стране банке, вршити и само банкарски послови, без хипотекарних кредита за откуп земљишта. Само је Куманову у току јесење сезоне био потребан три пута већи кредит од тога.

Пошто се није смело губити из вида да завод у Скопљу, као центру српске националне организације, није могао бити локалног карактера као фондови по мањим варошима, већ је морао представљати центар целокупног кредитног рада у том крају, присутни су се сложили да би основни улог за почетак рада морао бити најмање 500.000 динара. Пошто се на упис није могло рачунати, морала би Н. банка да одвоји још 400.000 дин., али се онда та сума не би могла препустити на руковање јавним ортацима командитног друштва, људима, додуше, од угледа и доброг гласа, али осредњег имовног стања, већ би Банка морала и формално и стварно да буде искључиви господар свег рада; она би имала да изабере Управни и Надзорни одбор, делом од тамошњих и делом од својих људи; новом банком би се управљало углавном из Београда, а могао би и један њен члан да дежура у Скопљу. Практично, нови завод не би био командитно друштво, већ, према турским прописима о акционарским друштвима, права акционарска банка са чисто банкарским пословима; Народна банка би, као највећи акционар, имала у својим рукама све неуплаћене акције, контролисала би рад нове банке, давала правац пословима, па чак и постављала чиновнике у њој. Таква банка била би центар целокупног привредног живота тамошњег живља и могла би да успешно врши свој задатак и у националном погледу. Из тактичких разлога убрајала би у своје клијенте и понеког Турчина и Арнаутина, а и бугараше који заслужују кредит, а било би изгледа да се задобију за српску националну ствар. Банчини изасланици имали су да настоје да се питање реши у што краћем року.

Приликом реферисања М. Стојановића и М. Клидиса Главном одбору банке у Београду, 28. маја/10. јуна, разматрана је најпре оквирна материјална страна оснивања и рада завода: 20.000–30.000 д. за добијање дозволе за рад, трошкови управљања – плате и накнаде лицима ван Скопља око 27.000 дин., вероватни приход једва 26.000 д., што је значило да би се већ у почетку морало застати, па најзад и ликвидирати, а то би била морална пропаст.

Оба изасланика су сматрала да 500.000 дин. мора дати Банка из свог антрпотног фонда, али да је, ако би се хтело радити и за националне циљеве, требало 10–20 милиона; њих не би могли дати ни Банка ни тамошњи грађани, већ једино српска држава, бар по један милион годишње који би Н. банка преносила на српске сељаке у Турској. Али, док је М. Клидис сматрао да је ствар под тим условима ипак изводљива, М. Стојановић, који је од самог почетка био

песимистичан, остао је то и сада. Његово мишљење о тамошњем упису је, после свега што је видео и чуо, било још неповољније него раније, а за банку с националним циљевима требало је много и новца и истрајности. Чак и ако би се Народна банка сасвим одрекла целог свог антрпотског фонда, ипак би извор из кога би редовно притицао потребан новац морала да одреди српска држава. Нова банка би морала бити акционарско друштво, јер се толики новац не би могао поверавати никаквим приватним ортацима. Без сасвим сигурно обезбеђеног извора за даљи капитал који се може наћи једино код државе, не сме се у тај посао ни улазити. А пошто он, на основу много чега, не верује да ће држава тај извор отворити, то мисли да ће од целог посла тешко што бити.

После свестраног разматрања, Главни одбор је заузео становиште: да нови завод мора као свој главни задатак имати национални циљ, да се јефтиним кредитом у Старој Србији и Македонији помогне привредно стање целокупног српског становништва, осим трговачког и еснафског, такође и земљорадничког слоја, јер се управо он, као најсиромашнији и најугроженији, све више исељава у Америку; да се завод стога мора основати на много широј основи и са много већим средствима него што се замислило. Главни одбор је стога одлучио: да почетни капитал акционарског завода у Скопљу буде најмање 500.000 дин. који би се, према развоју послова и по потреби, имао повећавати; да то буде банка са чисто банкарским пословима, по одредбама закона о акционарским друштвима; да се за уплату, поред раније одобрених 100.000 динара, подигну из банчиног фонда за антрпоте и преосталих 400.000 д., под условом да то одобре српска влада и скуп акционара Н. банке; да се из средстава државе, редовних или ванредних, обезбеде извори из чијих би се прихода годишње одвајало 250.000–500.000 дин. за развиће послова и по потреби; да управа тога завода буде потпуно у рукама Н. банке, без мешања државе у унутрашњи рад завода. Ако се српска влада сложи са свим овим, онда да се приступи даљем раду на оснивању завода у Скопљу према упутствима банчаних изасланика. О свему је требало усмено обавестити министра Народне привреде.⁵⁹

* * *

Док су се вршила ова договарања и доносиле ове одлуке, које су показале да је ствар са заводом у Скопљу на дуги рок, у Тетову је средином јуна почела са радом трговачка „Српска тетовска задруга“, а у јуну је у Куманову прорадио бугарски новчани завод, с капиталом од 5000 тур. лира, подељених на 1000 акција.⁶⁰ Целог јуна месеца српска влада је била у кризи, која је разрешена тек првих дана јула 1911. са министром Миловановићем на челу. Нови председник је, после породичне трагедије, смрти сина јединца од 11 година, цело лето проборадио са својом супругом у иностранству. Септембра месеца је коначно, после вишегодишњих узалудних на-

⁵⁹ Исти Прилог.

⁶⁰ Исто, док. 581 и 645, с. 1070–1071 и 1187.

стојања од стране Србије, са бугарским председником владе И. Гешовом био постигнут договор о српско-бугарском политичком и војном савезу. На улагање у новчани завод у Турској, увученој у рат са Италијом, са латентном побуном албанског националног покрета и суоченом са отвореним освајачким претензијама Аустро-Угарске, није се више могло ни помишљати. Као што се један аутор изразио, „до оснивања није дошло, јер су се примећивали наговештаји о припремама друге врсте, које су усталасале цео српски народ: стварање балканског савеза и ослободилачки рат“.⁶¹

Према наведеној коришћеној литератури, у кратком периоду од ослобођења од Турака до повлачења из земље, октобар 1912 – октобар 1915, у Скопљу је, уз помоћ једне богате породице из Лесковца и њених пословних пријатеља, отворена, са капиталом од 3.000.000 дин., Српска трговачка банка, а затим банка за коју ће новац дати један банкар из Скопља и један из Београда. Скопска филијала турске Зираат банке је, према уговору о миру са Турском, прешла у руке српске државе, са целокупном имовином и архивом, и преузела ју је Српска земаљска банка; филијала Солунске банке била је укинута; Отоманска банка је своја потраживања уступила Француско – српској банци и угасила своју филијалу. Тек крајем 1913. године Народна банка Србије основала је филијалу у Скопљу, затим и у Битољу, али су у прво време обављани само послови око размене папирног новца за ковани, и тек је средином 1914. почела и вирманска служба по налозима централе. Фонд цркве св. Спаса, према литератури, није се „ни обновио, ни ликвидирао“.⁶² Са завршетком Првог светског рата, у новој држави, започињала је и у Скопљу нова ера банкарства.

ПРИЛОГ 1.

У Г О В О Р

за стварање командитног друштва на акције

Уговор

Између г. г. Алексе М. Борисављевића, Васе П. Богојевића

.....
..... као јавних ортака, одговорних целокупном својом имовином у случају намерне проневере са њихове стране и солидарно, с једне стране, и свих других лица, која ће постати сопственици једне или више акција, као командитора с друге стране.

⁶¹ Чемериќић, *н. г.*, с. 700.

⁶² Б. Храбак, *н. г.*, 75–76; Гавриловић, *Привреда Јужне Србије*, 144–145; *Народна банка*, с. 83. После светског рата в. Секулић Милован, *Банка „Сшара Србија А. Д.“ у Скопљу између два светска рата*, Вардарски зборник, 1, Београд 1999, с. 123–134.

Овим се уговором оснива у смислу чл. 29. закона о трговачким удружењима командитно друштво на акције под овим условима.

Почетак и трајање друштва.

Чл. 1. Друштво почиње свој рад чим се овај уговор од стране интересаната у смислу чл. 30. закона о трговачким удружењима потпише и размени, а трајаће за време од пет година.

Фирма друштвена.

Чл. 2. Друштво носи фирму: Борисављевић, Богојевић и Комп.

Чл. 3. Фирму ће пуноважно потписивати г. г. А. Борисављевић, и В. Богојевић.

Седиште друштвено.

Чл. 4. Друштво има своје стално седиште у Скопљу, а може оснивати и своје филијале по другим местима, ако се у томе циљу споразумеју јавни ортаци и командитори.

Капитал.

Чл. 5. Основни је капитал 200.000 франака подељених на 2000 акција од по 100 франака.

Чл. 6. Од 2000 акција уписали су као јавни ортаци

г. г. А. Борисављевић ком. 100 фран. 10000

В. Богојевић „ 50 „ 5000

..... „ „

..... „ „

осталих комада акција уписала су лица, чија су имена означена у друштвеној књизи акционара.

Чл. 7. При упису свако је положио по акцији 20 фран., на име уплате и 1 фран. на име оснивачких трошкова. Што остане од оснивачких трошкова, унеће се у резервни фонд.

Чл. 8. Остале уплате до имените вредности акција положиће се у четири рате – свака три месеца по 20 франака.

Чл. 9. Ако би се указала потреба друштво може повећати свој капитал са још 200.000 фран. подељених на 2000 акција другог кола.

Чл. 10. Како ће се извршити упис и уплате другог кола акција решиће по споразуму јавни ортаци са сопственицима првог кола акција.

Чл. 11. Сопственици првог кола имају првенствено право на упис акција другог кола.

Акције.

Чл. 12. Акције гласе на име, и недељиве су.

Чл. 13. Друштво води засебну књигу, у коју уноси имена акционара и број акција, колико ко има.

Чл. 14. Пренос акција може се извршити само по одобрењу јавних ортака и најмање три члана Надзорног Одбора.

Чл. 15. Сваки се пренос мора унети у књигу акционара, и назначити на самој акцији да је одобрен.

Чл. 16. Сопственик акције, који пренос жели да изврши, или његов пуномоћник, ставиће свој потпис на акцији у означеној рубрици.

Чл. 17. Облик и слог акција уврћен је на свакој акцији стоји оштампано:

Акција Командитног Друштва на акције Борисављевић, Богојевић и Комп. Скопље.

Вредност 100 франака.

Сопственик: (име и презиме дотичног).

Број акције

Сем овога на свакој акцији стоји оригиналан потпис фирме друштвене и једног члана Надзорног Одбора, као и печат друштвени.

На другој страни акције оштампане су дужности и права акционара и одредба из овог уговора о преносу акција. После овога стоје три рубрике: у једној ће се стављати име и презиме онога, који пренос врши; у другој име и презиме онога лица на које се пренос врши; и у трећој одобрење друштвено за овај пренос.

Чл. 18. Исплата дивиденде назначаваше се на самој акцији.

Чл. 19. Свака акција је исечена из књиге јуксте.

Послови друштвени.

Чл. 20. Друштво врши банкарске и све друге трговачке и индустријске послове за свој или туђ рачун. Кад ће се којим послом бавити решавају јавни ортаци.

Управљање пословима и имовином друштвеном.

Чл. 21. Јавни ортаци г. г. А. Борисављевић, В. Богојевић
..... руководе свима пословима друштвеним и управљају укупном имовином друштва. Тога ради су дужни депоновати по 50 својих акција друштву као кауцију.

Чл. 22. Акционари као командитори немају права суделовати у управљању овим пословима нити бити употребљавани за њих чак ни у случају пуномоћија.

Чл. 23. Смрт кога од јавних ортака не повлачи собом растурање друштва. У том случају остали јавни ортаци, споразумно са акционарима могу одредити, ако за потребно нађу, друго лице за јавног ортака на место умрлог и то првенствено наследника или сродника. Наследници умрлог постају прости командитори, ако не би били изабрати за јавног ортака.

Дужности акционара.

Чл. 24. Сваки је акционар дужан да на време уплати целу суму, на коју гласи акција.

Чл. 25. Ако акционар заостане при којој уплати, друштво ће га позвати сутра дан по дану, када је уплата требала бити положена, да у року од три месеца дана положи своју уплату заједно са интересом 9% од дана, када је требало уплату дати, па до дана, када се положи.

Чл. 26. Ако акционар ово не учини, друштво ће огласити, да му акција не вреди, и поништиће је, а издаће му $\frac{3}{4}$ уплаћене суме натраг по одбитку трошкова; заосталу пак четвртину као и интерес унеће у резервни фонд.

Чл. 27. На место поништене акције друштво ће издати нову акцију и продати је. Али ова продаја не сме бити испод имените вредности акције.

Чл. 28. За обавезе друштвене сваки акционар одговара само до имените вредности акције без обзира на то, да ли је ова потпуно уплаћена или не.

Права акционара.

Чл. 29. Свака акција даје право своје сопственику на учешће у подели чисте добити и на сразмерни део друштвене имовине.

Чл. 30. Акционари имају право, да присуствују и решавају на својим скупштинама о предметима предвиђеним овим уговором, и да бирају Надзорни Одбор.

Надзорни Одбор.

Чл. 31. У циљу вршења контроле над радом и имовином друштвеном, скупштина акционара бира Надзорни Одбор.

Чл. 32. Овај одбор има дужност, да кад год нађе за потребно, а најмање једанпут тромесечно, прегледа рад друштвени; да тражи обавештења о току друштвених послова; да у свако доба прегледа друштвене књиге, сва писмена, портфељ и стање благајне; да испитује месечне и годишње рачуне (билансе); да о свему подноси извештај скупштини акционара, као и да чини предлоге о подели чисте добити.

Чл. 33. Скупштина акционара не може решавати о чистој добити нити одобравати рачуне (билансе) без поменутог извештаја Надзорног Одбора.

Чл. 34. Надзорни Одбор има право, да свагда сазове скупштину акционара, кад нађе да то захтевају интереси друштвени.

Чл. 35. Надзорни Одбор је састављен из седам чланова, од којих најмање тројица морају становати у Скопљу.

Чл. 36. За пуноважно решавање потребно је, да на седници буде присутно пет чланова Надзорног Одбора.

Чл. 37. Решавање се врши простом већином гласова. При једнакој подели гласова сматра се, да је усвојен онај предлог, за који је гласао председник.

Чл. 38. Сви чланови Надзорног Одбора морају бити позвани да у пуној седници изврше преглед стања и рачуна шестомесечних и годишњих. Али за повремене и тромесечне прегледе могу се овластити три члана Надзорног Одбора.

Чл. 39. Ако ова три члана буду наишли у своме прегледу на појединости, о којима треба да буде упозант цео Надзорни Одбор, онда ће се овај и позвати, и учиниће му се потребно саопштење ради доношења решења.

Чл. 40. Надзорни Одбор бира се сваке године а он себи бира председника и п. председника.

Чл. 41. Председник, односно п.председник руководи седницама. Но ако су и један и други спречени, онда седници председава члан, који буде изабран.

Чл. 42. Случајно упражњена места у Надзорном Одбору попуњавају се на првом идућем збору. Но ако број чланова падне испод броја потребног за решавање, онда је Надзорни Одбор дужан да сазове збор ради попуњавања упражњених места, и то најдаље за месец дана.

Чл. 43. Сваки члан Надзорног Одбора дужан је депоновати друштву као своју кауцију 20 ком. акција друштвених.

Чл. 44. Ако Надзорни Одбор не буде вршио своју дужност, предвиђену овим уговором, одговараће солидарно и целокупном својом имовином за све штете, које су се показале друштву, а које би могле бити отклоњене да је Одбор у смислу овог уговора вршио поверене му послове.

Чл. 45. Кад цео Надзорни Одбор констатује, да се какав посао друштвени намерно врши на штету друштва, сазваће скупштину акционара, да своје решење донесе.

Чл. 46. Сваки члан Надзорног Одбора има пет фран. награде од седнице и тантијему према броју седница. Члановима Надзорног Одбора, који не станују у Скопљу, исплаћиваће се и путни трошкови по рачуну.

Скупштина акционара.

Чл. 47. Скупштине могу бити двојаке: редовне и ванредне.

Чл. 48. Редовна годишња скупштина сазива се почетком сваке године, а најдаље до 1. Јуна, а ванредна према потреби и нахођењу Надзорног Одбора или на захтев акционара, који располажу најмање са једном четвртином целокупног капитала. Свака се скупштина има обавити у Скопљу.

Чл. 49. Ако се редовна скупштина не сазове до 1. Јуна, онда акционари, који имају четвртину укупног броја акција, сами сазивају скупштину.

Чл. 50. Редовним скупштинама председава председник Надзорног Одбора као и ванредним скупштинама, које Надзорни Одбор сазове. Иначе ванредним скупштинама председава онај, који буде изабран.

Чл. 51. Позив за редовну или ванредну скупштину заједно са дневним редом мора бити објављен преко новина, или ће писмом бити извештен о томе сваки акционар на петнајест дана пред сазив скупштине.

Чл. 52. Скупштина може решавати и о предлозима, који нису објављени у дневном реду, ако предлагача потпомогну најмање 25 акционара са правом гласа на скупштини.

Чл. 53. Редовна годишња скупштина решава:

- 1., о рачунима, билансу и подели добити;
- 2., о спајању друштва са другим друштвима или појединцима;
- 3., о закључењу уговора с другим којим друштвом или појединцем у намери обезбеђења узајамних користи (картелни уговори);
- 4., да се смањи или повиси основна главница друштвена;
- 5., да друштво престане и да се изаберу ликвидатори;
- 6., о предлозима Надзорног Одбора или појединих акционара;
- 7., о изменама или допунама овог уговора;
- 8., бира Надзорни Одбор.

Чл. 54. За решење тач. 2, 4., 5., и 7, потребна је и сагласност јавних ортака.

Чл. 55. Ако се пак та сагласност не би постигла, онда друштво приступа ликвидацији, пошто се у томе циљу сложе акционари, који представљају једну половину укупног броја акција, и ако од тог броја буде гласало $\frac{3}{4}$ заступљених акција за ликвидацију.

Чл. 56. За решење тач. 1., 3., и 6. потребно је да на скупштини буде заступљена $\frac{1}{4}$ укупног броја акција, и да за то гласа проста већина. Толико је исто потребно за избор чланова у Надзорни Одбор.

Чл. 57. На скупштинама три акције имају један глас, 8 акц. 2 гласа, 16 акц. 3 гласа, 32 акц. 4 гласа, 50 акц. 5 гласова, 60 акц. 6 гласова, 70 акц. 7 гласова, 80 акц. 8 гласова, 90 акц. 9 гласова, 100 акц. 10 гласова, но ни један акционар не може имати по својим акцијама више од 10 гласова.

Чл. 58. Акционар може на скупштинама учествовати и гласати сам лично или може другог акционара опуномоћити за то, али једног за све своје акције. Ну један акционар не може више заступати од три акционара, изузев оне акционаре, којима је он природни заступник.

Чл. 59. Правна лица, ако су акционари, заступаће њихови овлашћени заступници.

Чл. 60. Надзорни Одбор је дужан заводити у нарочити списак све акционаре, који су се пријавили, да ће на скупштини учествовати. У њему ће се забележити, колико ко има акција и колико

гласова. Списак ће се закључити на један дан пре састанка скупштине.

Чл. 61. Ако број пријављених не буде довољан за решавање предмета, истакнутих у дневном реду, онда ће Надзорни Одбор сазвати одмах другу скупштину, која ће се одржати најдаље у року од три дана са оноликим бројем, колико буде за скупштину пријављено и колико дође. Но ипак таква скупштина неће моћи решавати о предметима, за које се тражи по овом уговору једна половина заступљених акција.

Чл. 62. Да би се могло констатовати, да ли има потребан број акција за решавање на скупштинама, водиће се засебан списак присутних акционара са назначењем, колико ко има акција и колико гласова. Овај ће се списак водити на основу показаних улазница од стране акционара, јер ће сваки акционар, чим дође на скупштину добити улазницу за скупштину.

Чл. 63. За позив, држање и решавање ванредних скупштине важе прописи, предвиђени овим уговором за редовне скупштине.

Чл. 64. На свакој скупштини, било редовној или ванредној, водиће се записник, који оверавају тројица изабраних акционара на скупштини, а потписује га председник скупштине и секретар.

Чл. 65. Оверачи записника у исто су време и бројачи гласова.

Завршни годишњи рачуни.

Чл. 66. На крају сваке године рачунајући о 1. марта састављаће се рачун добитка и губитка и рачун изравнања.

Чл. 67. Добит ће се констатовати у вишку укупне активе над пасивом, а штета обратно.

Чл. 68. Завршне годишње рачуне јавни ортаци су дужни саставити и показати Надзорном Одбору најмање на 15 дана пред састањем редовне годишње скупштине.

Чл. 69. Ако се на завршетку године појави чиста добит, онда ће се од ње издвојити за резервни фонд најмање 10%; за тантијему члановима Надзорног Одбора 3%; за тантијему јавним ортацима 15%; и на име тантијеме чиновницима 2%. Остатак ће се поделити сразмерно по броју акција акционарима.

Чл. 70. Ако тантијема двојице потписника фирме не би достигла суму од 5000 фран., недостатак до те суме има им се надокандити из остатка чисте добити за поделу по акцијама.

Чл. 71. Дивиденда ће се исплаћивати одмах, чим скупштина акционара одобри завршне годишње рачуне, и изда разрешнице члановима Надзорног Одбора.

Резервни фонд.

Чл. 72. Ради покрића евентуалних губитака, који би проистекли из послова правилно и добро предузетих, а штетом окончаних друштво има свој резервни фонд.

Чл. 73. У овај фонд уноси се најмање 10% од чисте добити сваке године, и остатак од оснивачких трошкова.

Чл. 74. Приход од резервног фонда иде на ојачање фонда.

Чл. 75. Капитал резервног фонда биће уложен у домаће или стране државне хартије од вредности, које носе сталан интерес.

Престанак друштва.

Чл. 76. Друштво ће престати да постоји у овим случајевима:

- 1., кад то реши већина јавних ортака;
- 2., кад скупштина акционара то реши;
- 3., кад друштво изгуби по одбитку резервног фонда једну четвртину командитног капитала; али у овом случају скупштина акционара по сагласности јавних ортака може решити, да друштво продужи свој рад;
- 4., кад се над друштвом отвори стачај;
- 5., кад се друштво споји са другим каквим друштвом по решењу јавних ортака и скупштине акционара и изгуби свој садашњи карактер;
- 6., кад јавни ортаци откупе за себе све акције друштвене.

Чл. 77. Кад наступи који од побројаних случајева за престанак друштва где је потребно да само друштво врши ликвидацију, онда ће скупштина изабрати тројицу својих акционара, који ће са јавним ортацима заједнички извршити ликвидацију.

Чл. 78. Ко се од поверилаца не буде по позиву или по обзнани у новинама пријавио друштву у року од месец дана, да своје потраживање наплати, ликвидатори ће новац за њега депоновати суду.

Чл. 79. Што буде остало по покрићу исплата повериоцима, свих штета и трошкова поделиће се акционарима, сразмерно броју акција.

Чл. 80. Ликвидаторима ће се рачунати 5 фран. дневнице до свршетка ликвидације, ако је при овој увек потребно да присуствују седницама и раду.

Изборни суд.

Чл. 81. Сви спорови који би проистекли док друштво траје, или за време ликвидације – између друштва и трећих лица, или између јавних ортака и командитора (скупштине акционара) – решаваће се у изборном суду, састављеном од три судије. Једнога бира друштво односно јавни ортаци, другога противна парнична страна, а обојица бирају себи председника.

Чл. 82. Пресуда овог изборног суда извршна је.

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ДЕЛА

Београд, _____ 19__

Бр. _____

1. Овај уговор заснују Министарство Својих Послова и Г. Алекса Борисавчевић, грађанин из Београда у Београду.
- Са стране Министарства уговор потписују Г. Г. Милоша Пашић, председник министарског савета, Г. Милоша Миловаковић, министар својих послова, Гаџа Продановић, министар правде и привреде.
2. Г. Борисавчевић је дужан организovati на коју год погодност и спречити бањарско-комисијону радњу у Скопљу и да поме предузме по правима који ће се прописати.
3. Друштво које ће ова ради закључити или засад командитно-акционарско, али ће Борисавчевић бити дужан у најкратем року да га претвори у акционарско, суделујући у њему капиталом који је узео учешћа у командитно-акционарском друштву и лично ако га за то позове поверење акционара.
4. Борисавчевић ће ради оних послова имати да се одрже у Скопљу.
5. Министарство Својих Послова се обавезује да Г. Борисавчевићу издаје у име награде за заслуге крст и радњу у Београду по 1200-ливаду злата дикора тронесетко.
6. Нију случај учешће Г. Борисавчевића и у случају болести или неопходног одсуства, или ако он и затвора дошао радити на овом послу или и другим личним интересним пословима.
7. Свећа Министарства траје од дана потписа Борисавчевића на овај уговор на 10-десет година.

8. Она пресирај и пре тога ако од друштва само запрати
Борисавчевићу 1200-хиладу двеста динара тромесечно
сем прихода на уложени капитал, дивиденде и таксије.

9. Ако од Борисавчевић узме пре нечека 10 хиљада
Минимално је дужно његовој жени издавати по 500-и
стоћина динара тромесечно до утврђења рата.

10. Ј. Борисавчевић даје реч да ће контролирати послове
и осигурати за тромесек српске уштане даје 50.000 —
педесет хиљада динара.

11. Сваке су две равнотежна примерка контролна
и потписа од обе уговорачке стране. Свака уговорачка
страна има по један примерак.

У Београду,

марта 19 десетог годне.

Председник Минималног Савета

Никола П. Пашин

Министар Станислав Тосолова,
ЈМВ Минималног

Министар Народног Препреде,

Јосиф М. Чубаков

At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the Serbian craftsmen in Turkey, mostly artisans and merchants, as well as the agricultural tenants, suffered from the shortage of the loans as the usurers' interest rates were around 200 % and sometimes went up to 400 % a year. A partial way out, from the year 1901, in bigger towns, was found in the secret church funds which were established under the auspices of the Serbian local orthodox churches. In Skoplje, however, beside the similar monetary fund, the private monetary organisation did not have success under the Old Turkish regime. This paper presents the efforts made in this direction in the last years before the Liberation.

The paper gives insight into the great efforts that the Serbian officials, especially the General Consulate in Skoplje, made in order to realize the idea of the Serbian monetary fund in Skoplje. The financial weakness of the Serbian businessmen was the constant and great obstacle to achieving it. One could not find in the whole of Skopska eparhija but a 4 to 5 men which were wealthy and capable enough to establish and run a joint-stock company even of a very modest deposit of 200,000 dinars out of which half was to be given by the National bank of Serbia. Wealthier businessmen from the western parts of the Old Serbia who were unwilling to leave their businesses and move to Skoplje, were appealed to do so. As it was believed that the Serbian bank in Skoplje should, beside the economic one, have a national goal, too, the decision was finally reached that the Serbian state should secure from its regular and special funds 10 to 20 million dinars which could have otherwise been secured neither from the stocks nor by the National Bank of Serbia. The upcoming war with Turkey stopped further efforts; period from October 1912 to October 1915 was too short for achieving the lasting solutions, so the Serbian bank in Skoplje had to wait for the Liberation of 1918 and the creation of a new state.

The paper is based on the unused documents from the Serbian Ministry of Foreign Affairs in the Archives of Serbia in Belgrade out of which only several were published. It is the continuation of the works on Serbian banking in Old Serbia and Macedonia under the Turkish rule.